

BUITENPLAATS 'DE KONIJN', een miskende tuin in het oeuvre van Dirk Frederik Tersteeg (1876-1942)

Patricia Debie

Inleiding

De belangstelling voor de Nederlandse tuinkunstgeschiedenis is de laatste jaren sterk toegenomen. De interesse en waardering richten zich hierbij niet alleen op het scala van tuinen en parken gelegen rondom kastelen en op buitenplaatsen uit voorgaande eeuwen. Ook de villatuinen uit de late negentiende en vroege twintigste eeuw, die zijn ontstaan in de zogenaamde Architectonische Stijl, genieten een groeiende belangstelling.¹ Deze nieuwe architectuurstroming vond tussen 1880 en 1910 haar oorsprong in de Engelse Arts-and-Crafts-gedachte. Zij verzette zich in die tijd tegen het klakkeloze toepassen van neostijlen in de bouwkunst. Dirk Frederik Tersteeg (1876-1942) is de eerste Nederlandse tuinarchitect die de principes van de Architectonische Stijl in ons land toepaste. Hierbij werd een eenheid tussen huis en gebouwde tuinelementen nagestreefd die in de materialisering en de rechtlijnige aanleg tot uitdrukking kwam. Tersteeg heeft door het toepassen van deze ontwerpstijl de dialoog tussen architect en tuinarchitect weer terug gebracht, waardoor hij voor de ontwikkeling van de Nederlandse villatuinen van groot belang is geweest.

Kenmerkend voor de Tersteeg-tuin zijn de architectonisch vormgegeven assenstelsels en de bouwkundige elementen zoals gemetselde keermuurtjes, trappartijen en flagstonepaden. Deze elementen zijn mooi herkenbaar op buitenplaats 'De Konijn', een van de tuinen die Tersteeg in Architectonische Stijl heeft ontworpen. Deze buitenplaats is gelegen in Lunteren en gemaakt in opdracht van Arnaud Waller, grondlegger van de buitenplaats en voormalig directeur van de Nederlandse kunstmetstfabriek. Verschillende bronnen dateren deze tuin op 1920, dit tuinontwerp is echter, zoals later zal blijken, al in 1914 getekend en kan dus beschouwd worden als een van de vroegere werken van Tersteeg.² Hoewel er in 1986 een biografie

over Dirk Frederik Tersteeg verscheen en in 2007 een studie over buitenplaats 'De Konijn', is dit tuinontwerp tot op heden volledig onderbelicht gebleven.³ Dit is jammer omdat uit onderzoek blijkt dat deze tuin de werkwijze van Tersteeg verduidelijkt en beter inzichtelijk maakt. In dit artikel zal daarom aandacht worden besteed aan de positie en betekenis van deze tuin in het oeuvre van Tersteeg en in de Nederlandse tuinkunstgeschiedenis in het algemeen.



Afb. 1 Dirk Frederik Tersteeg, foto 4 september 1902.

Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR

Tuinarchitect Dirk Frederik Tersteeg

Dirk Frederik Tersteeg werd op 17 februari 1876 in Amsterdam geboren als zoon van Jan Georg Tersteeg en Magdalena Elisabeth Antonetta Antonijsen. Vanaf 1891 woonde de familie in Bussum. Dirk Frederik bezocht de HBS en vanaf 1892 de

tuinbouwschool Linnaeus in Amsterdam.

Dirk Frederik Tersteeg heeft altijd een grote interesse gehad in bouwkunde en architectuur. Dit is van invloed geweest op zijn vruchtbare samenwerking met verschillende architecten zoals Eduard Cuypers, J.W. Hanrath, Co Brandes en anderen.⁴ Deze belangstelling is waarschijnlijk door zijn vader, werkzaam als timmerman en makelaar, al vroeg in zijn jeugd gestimuleerd.⁵ Toch heeft Tersteeg vanaf 1892 de tuinbouwschool Linnaeus in Amsterdam gevolgd. Ter nagedachtenis aan Tersteeg wordt in een artikel in *De Nieuwe Bussumse Courant* van 8 december 1942 vermeld:

*(...) Dat Dirk Tersteeg in het tuinbouwwak is gegaan in plaats van in het steenbouwwak is te danken aan den indruk dien het mooie Bussum op den zich ontwikkelenden jongen heeft gemaakt. (...) De wensch – misschien onbewust – om liever zijn leven tusschen het groen dan tusschen de bouwsteenen door te brengen, gaf de doorslag om in den tuinbouw door te gaan (...).*⁶

Het is echter aannemelijker dat zijn beroepskeuze beïnvloed was door zijn interesse voor de Engelse architectuur, en dan voornamelijk voor architecten die zich ook met tuinarchitectuur bezig hielden, zoals Thomas Hayton Mawson, Reginald Th. Blomfield, H. Inigo Triggs. Zij toonden begin twintigste eeuw juist aan dat ook door middel van tuinarchitectuur een architectonische invloed uit te oefenen was. In deze periode richtten architecten de tuinen vaak zelf in omdat ze de toenmalige tuinarchitecten niet capabel genoeg vonden. Deze benadering is voor Tersteeg vermoedelijk van grote invloed geweest, waarbij hij als een van de weinige tuinarchitecten begreep dat er weer aansluiting met de architectuur gezocht moest worden. Tersteeg was in de werkzame generatie tuinarchitecten daarin sterk vernieuwend.⁷

Gestimuleerd door zijn brede interesse wilde hij meer kennis en inzicht opdoen en maakte hij zijn eigen 'Grand Tour'. Naast de vele buitenlandse tuinreizen heeft hij ook praktijkervaring opgedaan bij verschillende rozen- en boomkwekerijen in Engeland, Duitsland en Frankrijk. Deze indrukken hebben hem in zijn verdere carrière gevormd, waardoor hij min of meer zijn eigen vormtaal ontwikkelde.⁸

Tersteegs architectonische ontwerpbenadering werd in architectenkringen bijzonder gewaardeerd. Zijn baanbrekende en vernieuwende werk heeft een enorm posi-

tieve invloed gehad op de waardering voor de tuinarchitectuur. Voornamelijk bij kleinschalige projecten als villatuinen werd de samenhang tussen architectuur en tuinarchitectuur weer onderkend. Zelfs heden ten dage is zijn invloed nog herkenbaar in de interdisciplinaire benadering van het ontwerpvragestuk en de rechtlijnige vormgeving.



*Afb.2 Aanzicht zuidwestzijde Huize 'De Konijn', ca. 1915,
Hetty Waller-Pierson met enkele kinderen.
Collectie Gemeentearchief Ede.*

De grondleggers van buitenplaats 'De Konijn'

Buitenplaats 'De Konijn' is gelegen in Lunteren aan de voet van de westelijke heuvelflank van de Hoge Veluwe. Het huis is in 1914 ontworpen en in 1916 voltooid als vakantiehuis voor Arnoud Waller (1873-1953) en zijn vrouw Hetty Pierson (1882-1974).⁹

In een periode van 38 jaar heeft de familie Waller met veertien grondaankopen van 'De Konijn' een mooi aaneengesloten bos- en landbouwgebied gemaakt. De wijze waarop de familie de ontginning, bebouwing en verfraaiing van ongeveer 22,5 hectare grond heeft gerealiseerd is een afspiegeling van haar maatschappelijke opvattingen. Het echtpaar Waller-Pierson was door hun sociale achtergrond bijzonder ruimdenkend.¹⁰ Zij brachten zeven eigen kinderen groot, en ook

veel pleegkinderen en vluchtelingen vonden, tijdens beide wereldoorlogen, op 'De Konijn' een hartelijk onthaal. Uiteindelijk heeft de familie zich in 1946 permanent in Lunteren gevestigd.¹¹ Nadat het echtpaar is overleden werd in 1974 de buitenplaats herverkaveld, waardoor huize 'De Konijn' onderdeel van een villapark is geworden.

Een vroege samenwerking tussen architecten

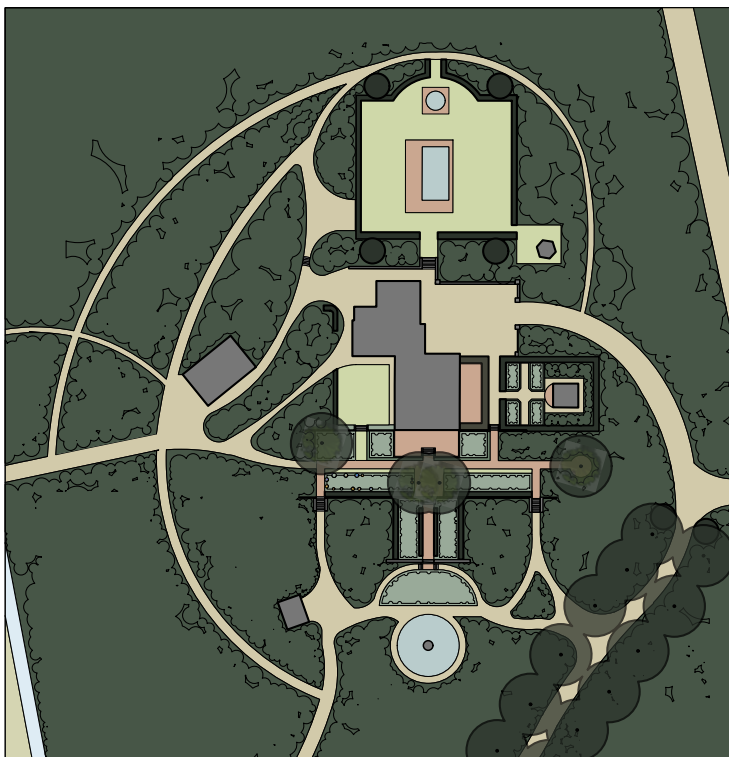
Dirk Frederik Tersteeg is verantwoordelijk voor het tuinontwerp van 'De Konijn'. Het lofdicht dat Arnaud Waller aan hem heeft opgedragen ter ere van zijn zestig jarig jubileum getuigt hiervan.¹² De originele tuinontwerptekeningen zijn helaas verloren gegaan.¹³

De Utrechtse architect D.J. Heusinkveld was verantwoordelijk voor het ontwerp voor de villa in Engelse Landhuisstijl.¹⁴ Heusinkveld was een leerling van Eduard Cuypers (1859-1927), de architect met wie Tersteeg al zeven maal had samengewerkt.¹⁵ Op de ontwerptekeningen uit 1914 die Heusinkveld voor Huize 'De Konijn' heeft gemaakt, zijn de aanzetten van de omliggende terrassen en tuinpaden reeds ingetekend.¹⁶ Hieruit kan geconcludeerd worden dat er al in een vroeg stadium in samenwerking met de architect een totaalplan voor 'De Konijn' is gemaakt. Opmerkelijk is dat het tuinontwerp dus niet, zoals vermeld in verschillende archieven, in 1920 maar al in 1914 is getekend, waarmee dit tuinontwerp tot de vroegere werken van Tersteeg gerekend kan worden.¹⁷

Het is aannemelijk dat het werk van Tersteeg al bekend was bij de familie Waller. Tersteeg heeft in de voorliggende jaren al achttien tuinen ontworpen, waaronder twee kasteeltuinen, en daarmee redelijk wat naamsbekendheid opgebouwd.¹⁸ Enkele van deze tuinen lagen in Bloemendaal, waar de familie Waller in deze jaren ook heeft gewoond.¹⁹ Tevens heeft Tersteeg in 1912 de tuin 'Oud-Bloemendaal' voor een vermoedelijk familielid M. Bierens de Haan – Waller ontworpen.²⁰

Of Arnaud Waller bewust gekozen heeft voor architect Heusinkveld is niet bekend. Het is niet ondenkbaar dat hij eerst Eduard Cuypers heeft benaderd, waarbij deze hem, vermoedelijk vanwege een overvolle portefeuille, doorverwezen heeft naar Heusinkveld. De keuze voor een befaamde architect is zeker passend bij de sociale status en denkwijze van Waller. Gezien de bekendheid met Tersteegs werk zou het een interessante veronderstelling zijn dat Waller eerst de tuinarchitect heeft bena-

derd voordat de architect werd gekozen. Tersteeg was, zoals uit voorgaande blijkt, al om zijn vernieuwende inzichten bekend bij Waller. Tersteegs advies kan sturend geweest zijn in de keuze voor de architect Cuypers cq. Heusinkveld. De familie Waller stond namelijk bekend om haar vooruitstrevende denk- en handelwijze.²¹ Het is niet bekend of Tersteeg en Heusinkveld na dit project nogmaals hebben samengewerkt. Wel heeft Heusinkveld in de volgende jaren nog meerdere bouwwerken op deze buitenplaats getekend. Zo heeft hij in 1918 een poppenhuis aan de zuidkant van het huis en uitbreidingen van de tuinmanswoning 'de Knien' (1927) en het hoofdhuis (1940) getekend. Tevens is er een extra huis, genaamd 'De kleine Konijn' (1946) voor hun dochter Henriëtte en haar echtgenoot baron Lodewijk van Boetzelaer, op het terrein bijgebouwd, waarmee de hele buitenplaats door Heusinkveld in één uniforme stijl is ontworpen.



Afb.3 Reconstructie ontwerp tekening D.F. Tersteeg, 1914.

P. Debie, Tuinhistorisch Onderzoek buitenplaats 'De Konijn'

Een typische Tersteeg-tuin

De indeling van de buitenplaats was sterk gerelateerd aan haar landschappelijke ligging. Het huis met zijn siertuinen is vanwege het uitzicht en het contact met het omliggende lager gelegen landschap op het westen gericht en gebouwd tegen de helling. De nutstuinen zoals de moestuin, akkers en boomgaarden waren gesitueerd op de lager gelegen vlakke en vruchtbaardere gronden. De aangelegde tuinpartijen concentreren zich rondom het hoofdhuis.

De kern van het tuinontwerp wordt gevormd door een loodrecht assenstelsel aan de westzijde van het huis en wordt bepaald door rechtlijnig vormgegeven terrassen, met een basis van keermuren, trappartijen en flagstone paden (zie afb. 3).²² De hoofdas werd beëindigd met een lager gelegen vijvertje omringd door een rotstuin. Aan de zuidzijde van het huis is in 1918 het door Heusinkveld getekende poppenhuis als speelhuis voor de kinderen gebouwd. Hier is in 1931 door Waller een rozentuin bij aangelegd. De hoofdas loopt denkbeeldig door het huis en is verbonden met de oostelijke tuin. Deze omhaagde ruimte werd op een klassieke manier beëindigd met een exedra. Binnen deze ruimte is het zwembad met badhokje in 1934 aangelegd.²³ Deze exedra (halvemaanvorm) zien we ook bij andere projecten van Tersteeg terug komen. Tegenwoordig geven enkele wortelstronken en restanten van een taxushaag deze contouren nog aan. Na de aanleg van het zwembad is een gemetselde waterput als beëindiging van de zichtas geplaatst (zie afb. 4).²⁴ Via gemetselde trappartijen en twee glooiende bospaden is deze lager gelegen plek in het bos bereikbaar.

Tersteeg heeft de tuin van 'De Konijn' als architectonisch statement in het landschap geplaatst en is ontworpen als voortzetting van het huis. Met deze ontwerp-stijl versterkte hij het contrast met de ruige westelijke boshelling en benadrukte hij de hoogteverschillen van het terrein. Het contrast tussen tuin en landschap werd ook gevormd door de kleinschalige invulling van dit assenstelsel met sierbeplanting namelijk de bloementuin met zijn boordbedden. Net als in de 'Edwardian Gardens', de Engelse versie van de Architectonische Stijl die door Gertrude Jekyll werd gepropageerd, componeerde Tersteeg de borders op hoogte, bloeiwijze, geur en kleur.²⁵ De karakteristieke grasrand is in een later stadium door Waller toegevoegd (zie afb. 5).²⁶



Afb.4 Aanzicht vanaf de waterput ca. 1935.

Collectie Gemeentearchief Ede.

De tuin van 'De Konijn' bevat ook nog andere tuindelen die een samenhang vormen met het huis. Zij zijn echter niet karakteristiek voor de ontwerpstyl van Tersteeg maar wel kenmerkend voor het tijdsbeeld waarin ze aangelegd zijn, zoals de aanleg van het zwembad met badhokje (1934) en het poppenhuis (1918) met rozentuin (1931), en moeten dan ook gezien worden in samenhang met het huis en de invloed van haar bewoners.²⁷



Afb.5 Dwarsas met borders en boordbedden, ca. 1946.

Collectie Archief Historische Museum Oud Lunteren

De landschappelijk aangelegde slingerpaden zijn een belangrijk onderdeel van het ontwerp van Tersteeg. Zij vormen de beëindiging van en de aansluiting op het assenstelsel. Als wandelbeleving van de omringende bostuin vormen zij een belangrijke tweede laag in het tuinontwerp. Zij geven zo een natuurlijke overgang aan van het architectonische assenstelsel naar de lager gelegen waterput in het bos.²⁸ Wellicht is dit nog een lichte invloed geweest vanuit de late landschapsstijl die in die tijd werd gehanteerd voor de grotere buitenplaatsen en die Tersteeg nog sporadisch inzette bij openbare parken of vernieuwingen in bestaande oudere parken. De stelling van Bonica Zijlstra dat *'(..)Tersteeg werkte altijd in de Nieuw Architectonische Stijl als het ging om de aanleg bij particuliere tuinen.(..)'* gaat bij 'De Konijn' dan ook niet op.²⁹ De aansluiting van de rechtlijnige aanleg direct rondom het huis naar het omringende bos is bij het ontwerp van 'De Konijn' duidelijk beïnvloed door deze vloeiende vormgeving van deze landschapsstijl.

Gezien de fasering van de aanleg is het aannemelijk dat Tersteeg alleen de hoofdstructuur van de tuin heeft vastgelegd en dat de daadwerkelijke invulling in de daaropvolgende jaren door de familie Waller is bedacht.

Overeenkomsten en verschillen

Wanneer we de tuin bij 'De Konijn' vergelijken met andere door Tersteeg ontworpen tuinen dan hebben de ontwerpen voor de tuin voor 'Halverhoogt' in Laren, gedateerd december 1920 en de tuin van de burgemeesterswoning in Anna Paulowna, gedateerd augustus 1929 overeenkomstige slingerend vormgegeven paden.³⁰

Het tuinontwerp voor 'Maarheeze' in Wassenaar, ook ontworpen in 1914, heeft wellicht nog de meeste gelijkenis. Dit ontwerp is in samenwerking met de Haagse architect Jacobus Johannes (Co) Brandes (1884-1955) tot stand gekomen. Opvallend bij deze villa is dat het metselwerk veel verfijnder gedecoreerd is dan bij 'De Konijn'. Wellicht is de Indische achtergrond van de opdrachtgever hier bepalend geweest.³¹ De enige versiering die aan de keermuurtjes bij 'De Konijn' voorkwam waren de wit geschilderde trellis (zie afb. 6). Volgens de beschrijving van Erik Blok zijn de detailleringen van de tuinmuren van 'Maarheeze' door de architect Brandes gemaakt en in dezelfde stijl als het huis uitgewerkt. Hierbij zou Tersteeg de hoofdopzet van de tuin en de beplantingsplannen uitwerken. Dat de samenwerking tot

beider tevredenheid was, blijkt uit de vele projecten die zij nog in de volgende jaren hebben gedaan en de lovende woorden die Brandes over Tersteeg schreef in het door hem in 1918 opgerichte tijdschrift 'Levende Kunst'.³² Volgens Blok zou de architect de nadere detaillering en constructie van de gebouwde onderdelen uitwerken.³³ Logischerwijs staan deze gebouwde onderdelen van het tuinontwerp van 'De Konijn' dan ook op de bouwtekening van Heusinkveld ingetekend. Als we het ontwerp verder vergelijken met 'Maarheeze' zien we ook hier de herkenbare hoofd- en dwarsas. Uiteraard niet volledig gelijk, maar dat is gezien de terreinsituatie ook niet mogelijk. Echter de manier waarop de tuinen van beide villa's zijn ingericht zijn met een duidelijke hoofdtuin met assenstelsel, zijtuinen en voorplein zeker vergelijkbaar.



*Afb.6 Aanzicht westzijde Huize 'De Konijn' met tuinman Schreuder, ca. 1920.
Wit geschilderde trellis tegen de keermuurtjes voor klimplanten.
Collectie Gemeentearchief Ede.*

Opvallend bij 'De Konijn' is het ontbreken van de zo kenmerkende gemetselde pergola's die Tersteeg veelvuldig toepaste in zijn ontwerpen. In het Jubileumboek van Tersteeg worden enkele mooie voorbeelden getoond die duidelijk refereren aan de 'Edwardian Gardens' van Gertrude Jekyll en Edwin Lutyens. Of een gemet-

selde pergola door de familie Waller als kostenbesparing is weggelaten is onbekend. Op de ontwerptekening van Heusinkveld zijn ze in ieder geval niet getekend. De pergola ontworpen door Tersteeg in 1909-1910 op 'Prins Hendrikoord' in Den Dolder, refereert wel enigszins aan de trapjes naar de bospaden op 'De Konijn' die een aanzet tot pergola's suggereren. Het is markant dat deze doorgangen niet door Tersteeg met een soortgelijke constructie zijn geaccentueerd. Maar ook hier geldt dat de tuin op 'Prins Hendrikoord' veel rijker gedecoreerd is dan 'de Konijn'. Dat de bouw en uitvoering van 'De Konijn' tijdens de crisisjaren van de eerste wereldoorlog plaatsvond had hier wellicht ook invloed op. Echter een verlangen naar soberheid kan ook passend zijn geweest bij de levenshouding van de familie. Uit bovenstaande blijkt dat zowel de opdrachtgever als architect veel invloed konden uitoefenen op de nadere uitwerking en detaillering van de tuinontwerpen van Tersteeg. De sociale achtergrond waarin Tersteeg opgroeide zijn wellicht bepalend geweest voor zijn dienstbare houding naar opdrachtgever en architect.

'De Konijn', een waardevolle toevoeging aan het oeuvre van Dirk Frederik Tersteeg

Het architectonisch vormgegeven assenstelsel en de bouwkundige elementen zoals gemetselde keermuurtjes, trappartijen en flagstonepaden zijn karakteristiek voor de Tersteeg-tuin. Vanwege de gaafheid, herkenbaarheid en compleetheid van deze Tersteeg-tuin en als onderdeel van de Veluwe landgoederenzone is buitenplaats 'De Konijn' van grote cultuurhistorische waarde. Ondanks de wijzigingen die hebben plaatsgevonden na de verkaveling van 1974 is de essentie van deze tuin bewaard gebleven.

'De Konijn' bevestigt de veronderstelling dat Dirk F. Tersteeg in nauwe samenwerking met architecten een totaalplan ontwierp, waarbij hij de uitwerking en detaillering van bouwkundige elementen overliet aan de architect. Respect en aanvulling op elkaars vakgebied is vermoedelijk de reden geweest voor de jarenlange samenwerking met deze vakgenoten. De vele opdrachten met architecten zoals Cuypers en Brandes getuigen hiervan. 'De Konijn' neemt in het oeuvre van Tersteeg een bijzondere positie in vanwege de vermoedelijk eenmalige samenwerking met Heusinkveld.

'De Konijn' toont een werkwijze van Tersteeg die op andere locaties door rijkdom en gedetailleerdheid enigszins verhuld wordt. Opvallend is dat hij vermoedelijk alleen de hoofdstructuur van een ontwerp bepaalde en deze door de architect en/of eigenaar liet invullen met persoonlijke elementen. Deze werkwijze bevestigt het vermoeden dat Tersteeg als tuinarchitect veel ruimte laat voor invloeden van opdrachtgever en architect en toont zijn dienstbare houding. Ondanks de samenwerking met befaamde architecten en opdrachtgevers in een hoger sociaal milieu kan Tersteeg gezien worden als een tuinarchitect met een bescheiden ego.

Deze typische Tersteeg tuin heeft ondanks zijn sobere uitwerking een krachtige vormgeving die juist door de ligging in het landschap versterkt wordt. Dit vormt de grootste kwaliteit van deze plek en bovenal de grote kwaliteit van tuinarchitect Dirk Frederik Tersteeg.

Over de auteur:

BSc. Patricia Debie BNT (1966) is in 1992 afgestudeerd aan de Internationale Hogeschool Larenstein in Boskoop als tuin- en landschapsontwerper. In 2008 heeft zij zich gespecialiseerd als tuin- en parkconservator aan de Hogeschool Utrecht en heeft tevens in dat jaar haar landschapsarchitectentitel in Den Haag behaald. Momenteel volgt zij de pre-master Architectuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Sinds 2000 voert zij samen met haar echtgenoot een adviesbureau voor tuin- en parkrestauratie genaamd 'Debie & Verkuijl Tuinarchitecten BNT'. E-mail info@debieenverkuijl.nl.

Noten

- 1 Publicaties zoals onder andere *Villatuinen in Nederland, 1900-1940* en *Villa Maarheeze* van Erik Blok geven meer informatie over het fenomeen villatuinen in Nederland.
- 2 B. Zijlstra, *Biografie van Dirk Frederik Tersteeg* (1867-1942), Amsterdam 1986, p. 199. Bonica Zijlstra dateert het ontwerp voor 'De Konijn' op 1920 welke door de Rijksdienst en Gemeentelijke Monumentendienst overgenomen is.
- 3 Zijlstra 1986 (zie noot 2) p. 199. Enkel een summiere vermelding in *chronologische lijst werken voor particulieren* beschreven.
- 4 Speciale Collecties Universiteit Wageningen, inv.nr. 29.150.12/dos.52. Volgens de inventarisatielijst van C. Oldenburger –Ebbers en Bonica Zijlstra heeft Tersteeg ca. 35 projecten in samenwerking met architecten verricht; dertien projecten met E. Cuypers, tien met J.W. Hanrath, drie met D. Wattez, vier met C. Brandes, twee met K.P.C. de Bazél en drie met S. de Clerq.
- 5 Speciale Collecties Universiteit Wageningen, *Brief Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam gedateerd 16 januari 1985*, inv.nr. 29.150.11/dos.52.
- 6 Speciale Collecties Universiteit Wageningen, inv.nr. 29.150.03/dos.52.
- 7 Zijlstra 1986 (zie noot 2), pp. 36-43. Architecten uitten in deze tijd felle kritiek op de oudere generatie tuinarchitecten, waartoe Leonard A. Springer (1855-1940), Henri Copijn (1842-1923) Dirk Wattez (1833-1906) en Hugo A.C. Poortman (1858-1953) behoorden. Deze tuinarchitecten bleven vasthouden aan de vloeiende vormgeving van de landschapsstijl, terwijl de maat van de tuinen zich daar niet meer voor leende.
- 8 Zijlstra 1986 (zie noot 2), p. 187. Van 1894 tot 1896 heeft hij ervaring opgedaan bij de Naardense rozenkweker Gerard Adriaan van Rossem. In 1896 werkte Tersteeg op verschillende rozenkwekerijen in Trier en in Orléans bij boomkwekerijen waarbij zijn belangstelling vooral is gericht op de houtgewassen. Ook heeft hij eind negentiende eeuw praktische ervaring opgedaan in Engeland en Düsseldorf.
- 9 P. Hoekstra. *Lunteren, een historische studie*, 1989. Deze hoger gelegen armere gronden zijn door de ontwikkeling van kunstmest in de tweede helft van de negentiende eeuw niet meer van belang voor schaapsboeren waardoor deze

heidegebieden voor akkerbouw en verkoop worden uitgegeven. Door de aanleg van de spoorlijnverbinding tussen Utrecht en Arnhem wordt dit mooie en gezonde Lunterse gebied makkelijker bereikbaar voor de Utrechtse elite en wordt het eind negentiende eeuw ontwikkeld tot een nieuw buitenplaatslandschap. Aanvankelijk is er sprake van bewoning in de zomermaanden, later worden deze villa's ook permanent bewoond.

- 10 Arnaud Waller (zoon van Gijsbert Waller) is directeur van de Amsterdamse kunst mestfabriek geweest waarbij hij deze in een aantal jaren wist uit te breiden tot vijf fabrieken in Nederland met een hoofdkantoor in Utrecht. Zijn echtgenote Hetty Pierson was opgeleid tot onderwijzeres en was het kleinkind van Allard Pierson, de eerste hoogleraar klassiek archeologie en kunstgeschiedenis van Amsterdam. Haar vader Jan Lodewijk Pierson heeft ook de nodige bijdrage in de cultuurgeschiedenis gemaakt, echter nadat hij zich in het bankwezen in Amsterdam verdienstelijk had gemaakt en daar in 1917 de firma Pierson heeft gesticht. Hetty Pierson was door haar achtergrond, een voor haar tijd geëmancipeerde vrouw die zeer actief is geweest in verscheidene stichtingen, fondsen en het verzet in de tweede wereldoorlog. Ook is ze 8 jaar voorzitter geweest van de Unie van Vrouwelijke vrijwilligers.
- 11 H. Gorter. *Huize 'De Konijn', de geschiedenis van een landhuis en zijn bewoners*, Epe 1991, pp.15-26.
- 12 Speciale Collecties Universiteit Wageningen, *Jubileumboek Tersteeg 7 februari 1936*, inv.nr. R360F041, album I, p.50.
- 13 P. Debie. *Tuinhistorisch onderzoek buitenplaats 'De Konijn'*, Renswoude maart 2007, p. 20. Een reconstructie van de ontwerp-tekening is door veld- en archiefonderzoek opgesteld.
- 14 Debie 2007 (zie noot 13), p. 24. In het kader van het tuinhistorische onderzoek is architect D.J. Heusinkveld beperkt onderzocht waarbij geen van belang zijnde gegevens zijn gevonden. In de periode 1904 tot 1913 heeft Heusinkveld drie projecten onder het Amsterdamse Architectenbureau Baanders met architect Herman Ambrosius en Jan Baanders gedaan. In deze periode werkt E. Cuypers ook regelmatig met Baanders samen. Vermoedelijk is Heusinkveld daarna voor zichzelf begonnen. Zijn werkzaamheden richtten zich nadien op de bouw van enkele kerken waaronder de gereformeerde Noorderkerk uit 1922 in Utrecht.

- Wel heeft Heusinkveld nog enkele andere bouwwerken en uitbreidingen op 'De Konijn' getekend zoals vermeld in bovenstaand artikel. Verdere gegevens zijn niet bekend waardoor geconcludeerd kan worden dat hij niet echt vernieuwend of bepalend is geweest in de architectuurstroming van die tijd.
- 15 Speciale Collecties Universiteit Wageningen, *Inventarisatielijst projecten Tersteeg van C. Oldenburger-Ebbers*, inv.nr. 29.150.12/dos. 52. De ontwerpen voor Kasteel Eckart te Nuenen in 1906, een woning aan de Walenburgerweg te Rotterdam in 1907, Huis 'Hooge Vuursche' te Baarn in 1910, Villa Simpang te Rotterdam in 1914 zijn voorbeelden van de vroege samenwerking tussen Tersteeg en Eduard Cuypers.
 - 16 Gemeentearchief Ede, bouwvergunning nr. 1914/1303.
 - 17 Zijlstra 1986 (zie noot 2), p. 199. De datumvermelding (ca. 1920) in de lijst met particuliere overzichtswerken van Bonica Zijlstra is dus niet correct. Ook de vermelding van de tuin (1916) op de gemeentelijke monumentenlijst van Ede is niet correct.
 - 18 Zijlstra 1986 (zie noot 2), pp. 195-196.
 - 19 Debie 2007 (zie noot 13), p. 16. Het gezin heeft eerst in Amsterdam (1904-1909) gewoond waar de eerste 4 kinderen zijn geboren. Door de gezinsuitbreiding en de ongezonde buitenlucht in Amsterdam zijn ze verhuisd naar Bloemendaal (1909-1918). Het gezin verhuisde in 1918 naar Utrecht, waar het hoofdkantoor van de kunstmestfabriek gevestigd was. Uiteindelijk hebben ze zich in 1946 permanent gevestigd in Lunteren.
 - 20 Speciale Collecties Universiteit Wageningen, inv.nr. 29.19.
 - 21 In 1933 is er op 'De Konijn' een voor die tijd bijzondere laagstam boomgaard door prof. Sprenger uit Wageningen als proeftuin aangelegd en onderhouden. Hij introduceerde de eerste onderstammen die laag bleven en vroeg vrucht droegen. Waller stimuleerde vernieuwende noviteiten op zijn buitenplaats. Ook het aangelegde zwembad met ingenieus watersysteem was mogelijk een van de eerste in Nederland.
 - 22 Volgens de beschrijving van de Rijksmonumentendienst is er sprake van een dwarsas aan de zijkant van het huis met het Poppenhuis als beëindiging. Dit is echter niet correct omdat dit deel in een later stadium door de familie Waller zelf

is aangelegd.

- 23 Gorter 1991 (zie noot 11), p. 40.
- 24 Gorter 1991 (zie noot 11), pp. 45-45. Bij de aanleg van het zwembad werd het vijvertje gevoed door een beekje met een ingenieus ondergronds waterloopsy steem vanaf het zwembad. Het zwembad kon op die manier leeg gepompt worden en het af te voeren water werd naar het vijvertje geleid. De later ter vervanging gemetselde waterput diende als zinkput.
- 25 P. Hobhouse. *Plants in Garden history*, Pavilion books, Great Britain 2004, pp. 304-305.
- 26 De foto's in het jubileumboek van Tersteeg tonen de oorspronkelijke borders welke op het flagstonepad aansluiten.
- 27 Gorter 1991 (zie noot 11), p 41.
- 28 Debie 2007 (zie noot 13), pp. 24-30.
- 29 Citaat Zijlstra 1986 (zie noot 2), p. 192.
- 30 Speciale Collecties Universiteit Wageningen, inv.nrs. 29.19.
- 31 E. Blok, M. Laméris e.a.. *Villa Maarheeze*, Den Haag 2008, pp. 95-99.
- 32 Bibliotheek Universiteit Amsterdam, IWO magazijn, *Tijdschrift levende kunst*, UBM: Z 5361,1918 vol.1 no.1 (1918) no.11, pp. 112-117.
- 33 Blok e.a. 2008 (zie noot 31), pp. 72-74.